

WITOLD WARCZEWSKI

Instytut Rozwoju Terytorialnego we Wrocławiu

MACIEJ ZATHEY

Politechnika Wrocławska

Instytut Rozwoju Terytorialnego we Wrocławiu

WYBRANE ASPEKTY FUNKCJONOWANIA MIEJSKICH OBSZARÓW FUNKCJONALNYCH NA PRZYKŁADZIE POLSKI, NIEMIEC I CZECH

Abstract: *Selected Aspects of Functioning of Functional Urban Areas in Poland at the Example of Germany and the Czech Republic.* The aim of this article is review, comparison and estimation of the legislative solution governing the management and coordination of the development the functional urban areas (FUA) in Poland and neighboring countries (the Czech Republic, the Federal Republic of Germany). The analyzes were related to FUA of Wrocław, Poznań and Lublin. It also stressed the need for cooperation and coordination of development goals at the subregional level. Then it was decided to compare Polish examples with selected FUA of the Central Europe. Recently, in Poland, the primary tool of managing FUA are legal standards defining the scope of activities the association of metropolitan district and planning tools for the coordination of spatial development. From the analysis is concluded the need to integrate strategic planning with spatial planning. It seems that the right would be the introduction of sub-regional plans.

Keywords: Functional urban areas (FUA), metropolitan areas, metropolitan association.

Wprowadzenie

Miasta są głównymi ogniwami sieci osadniczej, stają się „środowiskiem życia coraz większej liczby ludności” [Szymańska 2007, s. 7], a siła ich oddziaływania na najbliższe otoczenie nabiera coraz większego znaczenia [Kuźnik 2015]. Pod wpływem miasta zmienia się jego strefa podmiejska [Korcelli *et al.* 2012] oraz pogłębia się związek funkcjonalno-przestrzenny pomiędzy otoczeniem a miastem rdzeniowym [Sekuła, Pasztaleniec-Szczerkowska 2016].

Przedmiotem coraz większego zainteresowania stają się więc *miejskie obszary funkcjonalne* (MOF) [Krajowa strategia... 2010]. Pojęciem tym określa się zwarty

układ przestrzenny, składający się z funkcjonalnie powiązanych terenów [Ustawa... 2003], obejmujący miasto oraz jego bezpośrednie otoczenie.

Konieczność współpracy i koordynacji celów rozwojowych, tak skomplikowanych struktur funkcjonalno-przestrzennych jest dziś już wyraźnie widoczna [Słodowa-Hępa 2013]. Kluczowe znaczenie w kwestii współpracy ma jednoznaczne określenie granic obszarów oraz ich struktury organizacyjnej.

1. Cel i zakres badań

Celem opracowania jest przegląd oraz porównanie i ocena rozwiązań prawnych regulujących kwestię zarządzania i koordynowania rozwoju MOF w Polsce i krajach ościennych.

Do analiz wybrano MOF Wrocławia, Poznania i Lublina. Polskie przykłady zestawiono z wybranymi obszarami funkcjonalnymi miast Europy Środkowej. Ważnym aspektem doboru obiektu do porównania było odniesienie do jego najbliższej historii, związanej z charakterem przekształceń polityczno-gospodarczych. Dlatego wybrano obszary znajdujące się na terenie dawnego „Bloku Wschodniego” – Berlin i Drezno w Niemczech oraz Brno w Czechach.

W dalszych rozważaniach pojęcie *obszaru metropolitalnego* potraktowano równorzędnie z pojęciem *miejskiego obszaru funkcjonalnego*.

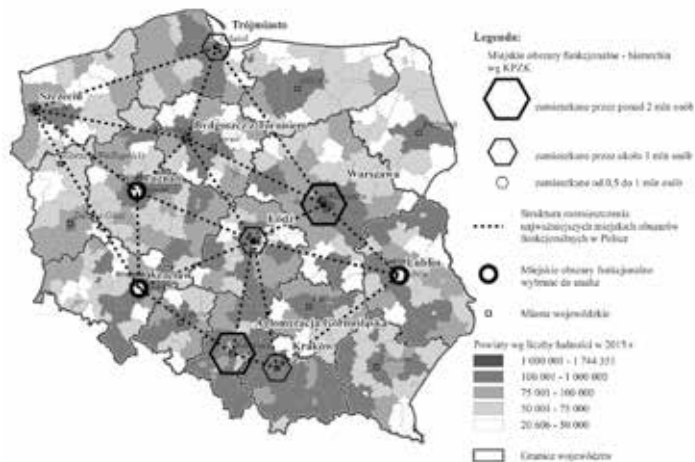
2. Miejskie obszary funkcjonalne w Polsce w świetle przepisów prawa

W *Koncepcji Przestrzennego Zagospodarowania Kraju (KPZK)* wyróżniono trzy poziomy MOF. Do największych zaliczono obszary zamieszkałe przez ponad 2 mln mieszkańców związane z Warszawą oraz Aglomerację Górnośląską. Kolejny poziom stanowią obszary funkcjonalne Krakowa, Łodzi i Trójmiasta, mające ok. 1 mln mieszkańców. Najmniejsze MOF związane są z Wrocławiem, Poznaniem, Bydgoszczą i Toruniem, Szczecinem oraz Lublinem (ryc. 1) [KPZK].

Do niedawna w polskim prawie nie występowało pojęcie MOF. Terminu *obszar metropolitalny* użyto w *Ustawie z 27 marca 2003 r. o pizp*. W 2014 r. wprowadzono pojęcie *miejskiego obszaru funkcjonalnego ośrodka wojewódzkiego*.

Natomiast *Ustawą z 9 października 2015 r. o związkach metropolitalnych* wprowadzono przepisy regulujące kwestie zawiązania związku metropolitalnego, w celu zarządzania i koordynacji rozwoju MOF.

Równoległe wprowadzono plan zagospodarowania przestrzennego MOF ośrodka wojewódzkiego – będący częścią planu zagospodarowania przestrzennego województwa oraz ramowe studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego obszaru metropolitalnego – sporządzane przez związek metropolitalny.

Ryc. 1. Struktura najważniejszych miejskich obszarów funkcjonalnych w Polsce

Źródło: Opracowanie własne na podstawie KPZK oraz GUS.

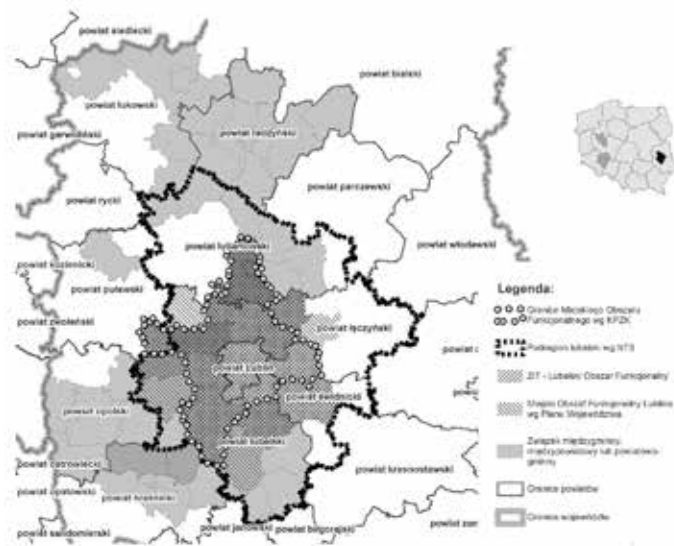
Związki metropolitalne mają działać jako zrzeszenia JST. Zrzeszenia te uprawniają do koordynacji zadań w zakresie: kształtowania ładu przestrzennego, rozwoju obszaru, publicznego transportu zbiorowego, współdziałaniu w ustalaniu przebiegu dróg krajowych i wojewódzkich oraz promocji obszaru metropolitalnego. Mogą one realizować lub koordynować zadania publiczne należące do zakresu działania gminy, powiatu lub samorządu województwa.

Znaczenie i problematyka MOF

MOF wskazywane są jako motory stymulujące rozwój kraju i regionów [Kociuba 2015], stanowią dziś silne bieguny wzrostu i rozwoju społeczno-gospodarczego [Strategia Rozwoju Kraju 2012]. Na obszarach tych skupiają się również negatywne zjawiska związane z żywiołową urbanizacją i rosnącym chaosem przestrzennym. Skutkuje to zwiększonymi kosztami ekonomicznymi i społecznymi i negatywnie wpływa na obniżenie ich konkurencyjności w skali europejskiej i globalnej [KPZK].

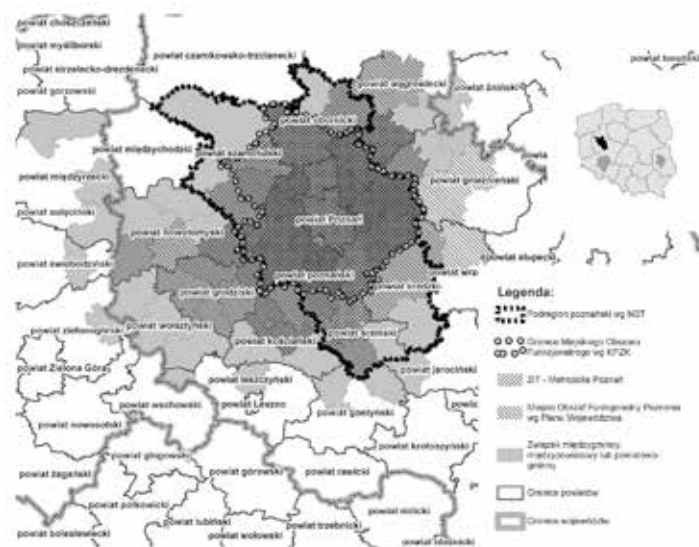
Dlatego tak istotne jest prowadzenie odpowiedniej polityki rozwojowej wobec MOF [Beal, Fox 2013]. Konieczne jest przeciwdziałanie nierównościom w poziomie ich zagospodarowania przestrzennego oraz kompleksowe rozwiązywanie konfliktów [Kryteria delimitacji... 2013]. Współpraca w ramach MOF powinna się skupiać na podnoszeniu jakości życia, z jednoczesną optymalizacją kosztów ich funkcjonowania.

Dlatego należy racjonalnie koordynować gospodarkę terenami, by ograniczyć niekontrolowaną urbanizację, a tym samym podnosić efektywność wyposażania terenów w infrastrukturę techniczną, komunikacyjną i społeczną [Strategia na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju 2016].

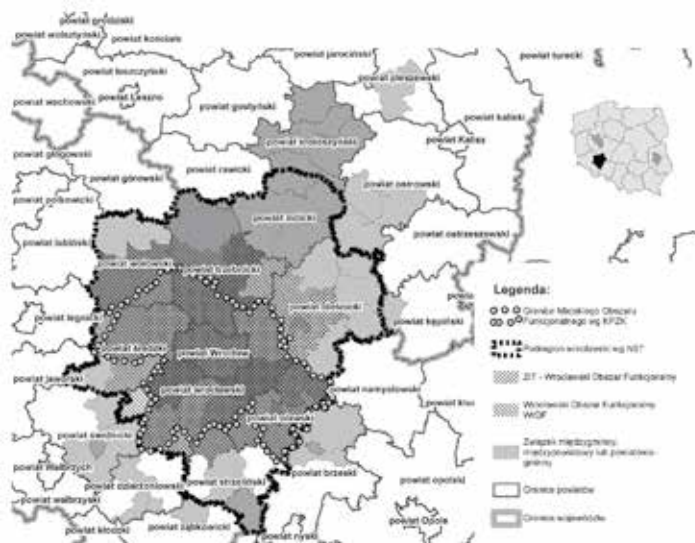

Ryc. 2. Obszary powiązane z podregionem lubelskim

Źródło: Opracowanie własne na podstawie KPZK, GUS oraz [<http://www.lublin.eu/lublin/lublin-w-ue/zintegrowane-inwestycje-terytorialne/lubelski-obszar-funkcjonalny/> dostęp 07.10.2016 r.] (ryc. 2-4).

Ryc. 3. Obszary powiązane z podregionem poznańskim i Poznaniem

Ryc. 4. Obszary powiązane z podregionem wrocławskim i Wrocławiem

Istotną kwestią jest delimitacja MOF. Proponowane są różne ich zasięgi określone na podstawie odmiennych kryteriów i wskaźników. Jedną z propozycji jest delimitacja przeprowadzona na potrzeby KPZK [Kociuba 2015]. Inne propozycje pojawiają się w różnych dokumentach szczebla wojewódzkiego. Jeszcze inaczej przedstawiają się zasięgi związków powstałych na potrzeby realizacji zintegrowanych inwestycji terytorialnych (ryc. 2, 3, 4).

Analiza MOF Poznania, Lublina i Wrocławia

W celu oceny aktualnie działających formalnych związków JST na terenach wybranych MOF, analizie poddano trzy aspekty. Zbadano ich liczbę oraz zasięg przestrzenny w odniesieniu do granic podregionów (por. ryc. 2-4). Zwrócono uwagę na tematykę celów podejmowanych przy ich zawiązywaniu. Przeanalizowano także liczbę ludności zamieszkującą podregiony związane z badanymi ośrodkami miejskimi oraz proporcje między liczbą ludności miasta rdzeniowego i jego otoczenia.

Podstawę analiz stanowił podział statystyczny według GUS na podregiony NTS3. W odniesieniu do Poznania i Wrocławia zasięg badań obejmuje podregiony miejskie wraz z otoczeniem. Natomiast miasto Lublin nie jest odrębnym podregionem, wchodzi w skład podregionu lubelskiego.

Tabela 1

Liczba JST wchodzących w skład podregionów, według GUS

Nazwa jednostki statystycznej	Liczba powiatów	Liczba gmin na prawach powiatu	Liczba gmin nie będących na prawach powiatu				Łączna liczba JST
			ogółem	gmina miejska	gmina miejsko-wiejska	gmina wiejska	
podregion lubelski	4	1	40	2	6	32	45
podregion poznański i podregion Poznań	5	1	37	3	18	16	43
podregion wrocławski i podregion Wrocław	8	1	43	2	18	23	52

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS.

O ile obszary te różnią się pod względem liczby powiatów, to liczby gmin je tworzących są do siebie dość zbliżone i mieszczą się w granicach 40. Łączna liczba JST jest największa w obszarze wrocławskim (52), nieco mniejsza w lubelskim (45), natomiast obszar poznański ma ich najmniej (43) (tab. 1).

Tabela 2

Liczba ludności na analizowanych obszarach w 2015 r.

Nazwa jednostki statystycznej	Liczba ludności ogółem	Liczba ludności miasta rdzeniowego	Udział ludności miasta rdzeniowego
podregion lubelski	1 052 177	358 933	32,4%
podregion poznański i podregion Poznań	1 1763 55	582 254	46,1%
podregion wrocławski i podregion Wrocław	1 217 562	640 614	52,2%

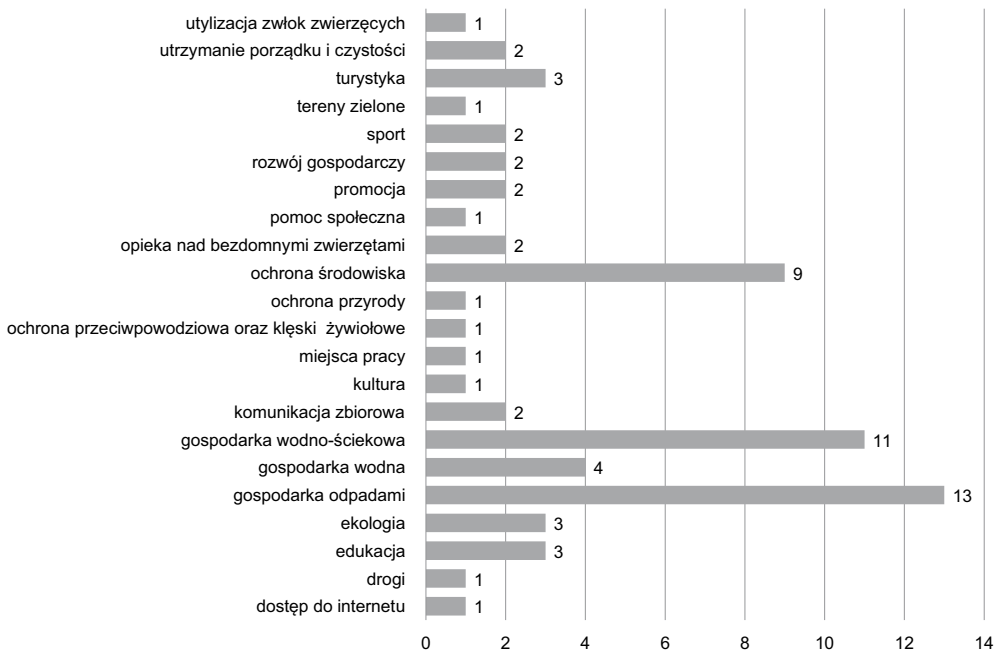
Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Wielkość analizowanych obszarów, wyrażona liczbą ludności, jest znaczna i mieści się w przedziale od 1,0 do 1,2 mln mieszkańców. Jednak różnice w proporcjach między wielkością miast rdzeniowych a ich otoczeniem są wyraźniejsze. Mieszkańcy Lublina stanowią 32,4% ludności zamieszkującej podregion lubelski, natomiast we Wrocławiu mieszka aż 52,2% ludności analizowanego obszaru (tab. 2).

Odniesienie do poziomu NTS3 jednostek statystycznych pozwoliło na zbadanie zasięgu przestrzennego związków JST, powiązanych z MOF. Na każdym z analizowanych obszarów jest on różny i nie pokrywa całości podregionów. W zasięgu wszystkich rozpatrywanych podregionów funkcjonują łącznie 22 związki międzygminne lub

powiatowo-gminne. W obszarze wrocławskim i lubelskim jest ich po siedem. Natomiast w podregionach poznańskich osiem.

Jeżeli przyjrzymy się celom, jakimi kierowano się przy organizowaniu związków gmin i powiatów na analizowanych obszarach, to pojawiają się takie, które związane są przede wszystkim z gospodarką odpadami (13 wskazań, co stanowi 59,1% wszystkich związków), gospodarką wodno-ściekową (11 wskazań, 50,0% związków) oraz ochroną środowiska (9 wskazań, 40,9% związków). Innymi powodami są: gospodarka wodna (4 wskazania, 18,2%), turystyka (3 wskazania, 13,6%) i edukacja (3 wskazania, 13,6%) (ryc. 5). Pojedyncze cele będące podstawą do zawiązania poszczególnych związków świadczą o wąskim, sektorowym podejściu do współpracy. W większości jest to sytuacja, kiedy zaledwie dwa lub trzy motywy stanowią podstawę do zawiązania związku. Wyjątek stanowi podjęcie działań związanych z gospodarką odpadami, gospodarką wodno-ściekową oraz ochroną środowiska.

Ryc. 5. Zestawienie celów związków JST powiązanych z analizowanymi podregionami

Źródło: Opracowanie własne na podstawie GUS.

Cele stawiane przez związki pokrywają się oczywiście z zadaniami powierzonymi jednostkom samorządu terytorialnego w polskim systemie prawnym.

W celu pogłębienia analizy postanowiono przyrzeć się także zakresowi zadań, które są wspólne dla wszystkich trzech szczebli samorządowych w Polsce.

Zgodnie z przepisami określającymi zasady funkcjonowania samorządu terytorialnego, gminy, powiaty i województwa łączy zakres zadań w następujących dziedzinach:

- 1) transport zbiorowy i drogi publiczne,
- 2) kultura oraz ochrona zabytków i opieka nad zabytkami,
- 3) polityka prorodzinna,
- 4) ochrona środowiska,
- 5) gospodarka wodna,
- 6) pomoc społeczna,
- 7) edukacja publiczna,
- 8) ochrona zdrowia,
- 9) kultura fizyczna i turystyka,
- 10) działalność w zakresie telekomunikacji,

Ciekawym wyjątkiem jest zagospodarowanie przestrzenne, które wskazane jest jako zadanie własne na poziomie gminnym i wojewódzkim z pominięciem poziomu powiatowego. Wszystkie powyższe zagadnienia powinny mieć odzwierciedlenie w zakresie działania związków metropolitalnych. W przypadku analizowanych nie były uwzględnione ochrona zdrowia i opieka nad zabytkami.

3. Miejskie obszary funkcjonalne w Republice Federalnej Niemiec

Wybrany do porównań obszar Drezna i jego najbliższe otoczenie skłania do przyjrzenia się odmiennym uwarunkowaniom formalnym i prawnym, funkcjonującym w Republice Federalnej Niemiec i w Kraju Związkowym Saksonia, ale także Kraju Związkowym Berlin i Brandenburgia, ze względu na specyficzny charakter kooperacji planistycznej w obszarze funkcjonalnym stolicy Niemiec.

System planistyczny w RFN określony jest w federalnej *Ustawie o ładzie przestrzennym* (Raumordnungsgesetz – ROG), której ostatnią nowelizację przyjęto w grudniu 2008 r.

Ustawa ta definiując ład przestrzenny, mówi o konieczności współpracy planistycznej i konieczności uzgodnień pomiędzy podmiotami odpowiedzialnymi za planowanie przestrzenne (ROR). Sytuuje to rolę planowania przestrzennego w RFN w centralnym punkcie polityki rozwoju i stwarza ramy do jej koordynowania w przestrzeni.

Na poziomie federalnym sporządzane są kierunkowe koncepcje rozwoju (Leitbilder) oraz definiowane są ogólne zasady zagospodarowania przestrzennego. Do szczebla kraju związkowego należy sporządzenie planu rozwoju kraju związkowego. W obrębie kraju związkowego wyznaczonych jest kilka mniejszych regionów planistycznych i dla nich sporządza się plany posiadające szeroki zakres kompetencji i ustaleń.

W Berlinie tworzone są dokumenty szczebla miejskiego (Flechennutzungsplan i Bebaungsplan) – odpowiedniki studium gminy i planu miejscowego. Jednak na pod-

stawie umowy pomiędzy krajami związkowymi (Vertrag) utworzono Wspólny Urząd Planowania Przestrzennego Berlin Brandenburgia, który opracowuje koncepcje i koordynuje działania planistyczne na obszarze obydwu landów. W odwołaniu do wspólnie przygotowanych zasad planistycznych i planu rozwoju, powstają plany regionalne w pięciu regionach planistycznych pokrywających całą Brandenburgię. W ten sposób rozwój Berlina i jego obszaru funkcjonalnego jest objęty skoordynowanym procesem planistycznym.

Od połowy lat 90 XX. w. działa również nieformalna platforma dialogu pomiędzy gminami i dzielnicami Berlina o nazwie – Kommunale Nachbarschaftsforum (KNF). Platformę tworzy 70 brandenburskich gmin oraz 9 berlińskich dzielnic. Stałymi uczestnikami posiedzeń są regionalne jednostki planistyczne, Wspólny Urząd Planowania Przestrzennego Berlin – Brandenburgia, izby przemysłowo-handlowe (IHK), związek transportowy Berlin Brandenburgia – VBB i inne podmioty publiczne. Forum działa w czterech grupach sąsiedzkich podzielonych geograficznie na stykach Berlina i sąsiadujących bezpośrednio lub znajdujących się w sąsiedzkim oddziaływaniu gmin. Jego działania wnoszą wiele istotnych impulsów do procesu planowania przestrzennego i koordynacji rozwoju na szczeblu ponadlokalnym i są jednocześnie przykładem uwzględniania oddolnej inicjatywy wynikającej z interesów szczebla gminnego. Ze względu na strategiczną rolę transportu w powiązaniach funkcjonalnych kluczowym partnerem przy opracowywaniu wszystkich dokumentów programujących rozwój w aglomeracji berlińskiej jest związek transportowy Berlin – Brandenburgia – VBB (Verkehrsverbund Berlin – Brandenburg).

Powiązania funkcjonalne Drezna objęte zostały dwoma planami regionalnymi: Planem Górnej Łaby i Wschodnich Rudaw oraz Planem Górnych Łużyc i Dolnego Śląska.

W sytuacji istnienia narzędzia planistycznego, jakim są rozstrzygające plany regionalne nie ma potrzeby wprowadzenia dodatkowego instrumentu, jakim mógłby być plan obszaru funkcjonalnego dużego miasta. Jednak dokument taki o charakterze studialnym, znakomicie uzupełniający formalne postępowania planistyczne, mógł powstać, gdyż możliwość taką przewiduje niemiecka *Ustawa o ładzie przestrzennym* (ROG).

Planowanie regionalne działa jako pomost pomiędzy planowaniem na szczeblu kraju związkowego a planowaniem lokalnym. Dąży do zapewnienia ładu przestrzennego i rozwoju w częściach krajów związkowych (regionach planistycznych) przez zdefiniowanie spójnych programów i ustaleń planistycznych o znaczeniu ponadlokalnym. Dla polityki lokalnej w gminach zapisy te są nadrzędne. Tym sposobem zapewnia się ramy dla planowania przestrzennego i wpływa na jego koordynację.

Również w przypadku Saksonii kluczowymi partnerami uczestniczącymi w procesie planowania przestrzennego są związki komunikacyjne. Ze względu na policentryczność Saksonii związków tych jest pięć, przy czym niektóre samorządy są partnerami w dwóch, ze względu na silne oddziaływania ośrodków centralnych.

Ryc. 6. Regionalne związki planistyczne w Saksonii

Źródło: Opracowanie własne na podstawie [<https://www.arcgis.com/home/item.html?id=ae25571c60d94ce5b7fcbf74e27c00e0>, dostęp 07.10.2016 r.].

4. Miejskie obszary funkcjonalne w Republice Czeskiej

Na terenie Republiki Czeskiej Praga tworzy z okolicznymi samorządami wielki obszar metropolitalny z populacją ponad 1,9 mln mieszkańców. „Zwykły” obszar metropolitalny wytworzyły Brno (646 tys. mieszkańców) oraz Ostrawa (561 tys. mieszkańców). Ze względu na liczbę mieszkańców za najlepszy do porównań z Wrocławiem uznano Brneński Obszar Metropolitalny (BMA).

Czeski system administracyjny, oprócz szczebla krajowego, wyróżnia trzy inne: regionalny, gminny z rozszerzonymi kompetencjami oraz gminny podstawowy.

Nie ma poziomu powiatowego ani, tak jak w polskim systemie, subregionalnego. Nie ma także dedykowanych przepisów dla obszarów metropolitalnych. Funkcjonują natomiast dobrowolne związki gminne podobne do polskich.

Brneński Obszar Metropolitalny (BMA) wchodzi w skład kraju południowomorawskiego. Obszar ten został zdelimitowany na podstawie trzech kryteriów: codziennych dojazdów, dostępności czasowej do centrum oraz spójności przestrzennej.

BMA skupia 167 gmin, zamieszkałych przez ponad 50% ludności kraju południowomorawskiego.

W 2015 r. dla BMA sporządzono i zatwierdzono strategię zintegrowanego rozwoju, w której zawarto kilka kluczowych projektów, najważniejsze z nich to:

- rozwój sieci tramwajowej i trolejbusowej,
- system Park&Ride i automatyczne sterowanie ruchem,
- rozwój infrastruktury rowerowej,
- zintegrowany system zbiórki, sortowanie, składowanie i recykling odpadów,
- zintegrowane rozwiązania dla zagrożeń środowiskowych (susza, powódź),
- budownictwo socjalne, centra gminne, centra obsługi mieszkańców,
- wsparcie kreatywnego przemysłu – centra innowacji.

Jak widać trzy na siedem projektów skupiają się na kwestiach związanych z transportem.

Wnioski i podsumowanie

1. Polskie przepisy dotyczące MOF należy uzupełnić o przepisy wykonawcze. Powinny one przede wszystkim określać zasady delimitacji oraz zakres planu zagospodarowania przestrzennego MOF ośrodka wojewódzkiego.
2. Należy wyeliminować z *Ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym*, nakaz powodujący uchYLENIE planu zagospodarowania przestrzennego MOF ośrodka wojewódzkiego w momencie zawiązania związku metropolitalnego, dopuścić możliwość przekształcenia tego planu w ramowe studium obszaru metropolitalnego.
3. Istnieje potrzeba dostosowania statystyki publicznej do granic MOF. Wskazane jest przy tym, aby granice podregionów statystycznych pokrywały się z granicami obszarów metropolitalnych.
4. Warto wprowadzić także możliwość włączenia w struktury organizacyjno-prawne związków metropolitalnych organy samorządu wojewódzkiego, głównie ze względu na jego rolę w organizacji publicznego transportu zbiorowego.
5. W kontekście porównania sytuacji w Polsce do opisanych przykładów zagranicznych, nasuwają się następujące wnioski pod kątem reformy planistycznej w Polsce:
 - konieczność integracji planowania strategicznego z planowaniem przestrzennym,
 - potrzeba wprowadzenia planów subregionalnych, delimitowanych przede wszystkim dla obszarów funkcjonalnych dużych miast, a następnie dla pozostałych obszarów województwa.

Koncepcja współpracy na poziomie metropolitalnym jest w Polsce nowa. Nie ma tradycji, ani wzorców zintegrowanego zarządzania zróżnicowanymi jednostkami terytorialnymi. Brakuje świadomości, że współpraca może przynieść o wiele więcej korzyści niż konkurencja. Dlatego też warto sięgać po przykłady zagraniczne, które wskazują na realne możliwości efektywnej współpracy i koordynacji rozwoju w skali

MOF. Na tle Niemiec i Czech Polska wyróżnia się próbą unormowania prawnego zakresu współpracy w granicach MOF. Wydaje się jednak, że przepisy te wymagają jeszcze doprecyzowania i uzupełnienia.

Literatura

- Beal J., Fox S., 2013, *Cities and Development*. Routledge, London and New York.
[http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/conferences/udn_seville_2016/brno_metropolitan_area.pdf, dostęp 07.10.2016 r.].
- Kociuba D., 2015, *Miejskie obszary funkcjonalne – wyzwania planistyczne*. Studia Miejskie, t. 18, Opole.
- Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030* (Dz. U. z 2011r. poz. 252).
- Korcelli P., Grochowski M., Kozubek E., Korcelli-Olejniczak E., Werner P., 2012, *Development of Urban-Rural Regions: from European to Local Perspective*. IGiPZ PAN, Warszawa.
- Krajowa strategia rozwoju regionalnego 2010-2020: Regiony, miasta, obszary wiejskie*, 2010, MRR, Warszawa.
- Kryteria delimitacji miejskich obszarów funkcjonalnych ośrodków wojewódzkich*, 2013, MRR, Warszawa.
- Kuźnik F., 2015, *Miejskie obszary funkcjonalne a polityka miejska*. Studia Ekonomiczne, Zeszyty Naukowe UE w Katowicach, nr 250, Warszawa.
- ROG – Der Gesamttraum der Bundesrepublik Deutschland und seine Teilräume sind durch zusammenfassende, überörtliche und fachübergreifende Raumordnungspläne, durch raumordnerische Zusammenarbeit und durch Abstimmung raumbedeutsamer Planungen und Maßnahmen zu entwickeln, zu ordnen und zu sichern.*
- Sekuła A., Pasztaleniec-Szczerkowska A., 2016, *Miejskie obszary funkcjonalne a rozwój małych miast (na przykładzie miejskiego obszaru funkcjonalnego Malborka i Miasta Sztum)*. Studia Ekonomiczne. Zeszyty Naukowe UE w Katowicach, nr 279.
- Słodowa-Hełpa M., 2013, *Rozwój zintegrowany. Warunki, wymiary, wyzwania*. CeDeWu, Warszawa.
- Strategia na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju - projekt do konsultacji społecznych*, 2016, Ministerstwo Rozwoju, Warszawa.
- Strategia Rozwoju Kraju 2020*, 2012, MRR, Warszawa.
- Szymańska D., 2007, *Urbanizacja na świecie*. Wyd. Naukowe PWN.
- Ustawa z 8 marca 1990r. o samorządzie gminnym* (Dz.U. z 2016 r., poz. 446 z późn. zm.).
- Ustawa z 5 czerwca 1998r. o samorządzie powiatowym* (Dz.U. z 2016 r., poz. 814 z późn. zm.).
- Ustawa z 27 marca 2003r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym* (Dz. U. z 2016 r. poz. 778 z późn. zm.).

Ustawa z 9 października 2015 r. o związkach metropolitalnych (Dz.U. z 2015r. poz. 1890).

Vertrag über die Aufgaben und Trägerschaftsowie Grundlagen und Verfahren dergemeinsamen Landesplanung zwischenden Ländern Berlin und Brandenburg (Landesplanungsvertrag)in der Fassung vom 1. November 2011 Berlin: GVBl. 2012 S.2; Brandenburg: GVBl. 2012 I Nr. 14.